

TÜRK-İŞ
TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI
KONFEDERASYONU

SERBEST
BÖLGELER

Selahattin Okur

Eğitim Yayınları No. 22

8
KU
99
18

TÜRK-İŞ
TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI
KONFEDERASYONU

SERBEST BÖLGELER

Selahattin Okur

TÜRK-İŞ
Eğitim Yayınları No: 22

Tarih:.....

Demirbaş No:.....**6998**.....

Tasnif No:..**338**..**OKU**..

Bilgiye istenmiştir

TÜRK-İŞ
Eğitim Yayınları No: 22
Ankara, 1999

TÜRK-İŞ
Genel Merkezi
Genel Eğitim Sekreterliği
Bayındır Sok. No: 10
Kızılay/ANKARA

Selahattin OKUR
T.DERİ-İŞ SENDİKASI
Genel Koordinatörü

Baskı: BAŞAK MATBAACILIK
0 (312) 384 27 61 - 62

SUNUŞ

Dünyada esmekte olan küreselleşme rüzgarları, birçok ülkede işçi hak ve özgürlüklerine büyük zararlar veren serbest bölgeleri ortaya çıkarmıştır. Karını azamileştirme peşinde koşan ulusötesi şirketler, belirli malların üretim sürecini dünya ölçeğinde planlamakta ve gerçekleştirmektedir. Bunu yaparken de, en ucuz emeğin, en geri ve kötü çalışma şartlarının ve sendikal hak ve özgürlüklerin en fazla baskı altında bulunduğu ülkelerin ve bölgelerin peşinde koşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, birçok ülkede özellikle son 20-25 yıllık dönemde yaygınlaşan serbest bölgeler veya ihracata yönelik üretim bölgeleri, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler açısından büyük sakıncalar taşımaktadır.

Türkiye'de de serbest bölgeler vardır. Bu serbest bölgelerdeki grev yasağı, Türkiye'nin

her yıl Uluslararası Çalışma Örgütü'nde eleştirilmesinin ana sebeplerinden birisini meydana getirmektedir. Önümüzdeki yıllarda ülkemizde serbest bölge sayısının artacağı tahmin edilmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de serbest bölgelerin durumuna ilişkin bu çalışmanın, önemli bir sorunumuzun kavranmasına yardımcı olacağına inanıyorum.

Salih KILIÇ
Genel Eğitim Sekreteri

SERMAYENİN ve ÜRETİMİN ULUSLARARASI LAŞMASI

Günümüz kapitalizmi tekellerin ve finans kapitalin egemen olduğu kapitalizmdir. Tekellerin ve finans kapitalin egemenlik kurduğu dönemde kapitalizmin dinamizmini koruyabilmesi için **sermaye ihracı** zorunludur. Bu bakış açısından para sermayenin uluslararasılaşması, **kapitalizmin işleyişinde** bir yapısal değişimin getirdiği zorunluluktur. **Sermaye, ücret ve hammadde fiyatlarının** görelî olarak düşük olduğu yörelere kayarak ulusal ekonomi düzeyinde tıkanan karlılığa yeni kapılar açacaktır. Bundan doğal birşey yoktur.

Daha önceki dönemlerde çoğunlukla portföy yatırımlarından olan uluslararası yatırımlar, giderek **dolaysız yatırımlara** dönüşmüştür. **Sermayenin uluslararasılaşmasının kazandığı bu nitelik, üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla bağlantılıdır.** Üretken sermayenin uluslararasılaşması firmaların kaynak kullanım ve üretim kararlarını

ulusal sınırlar dışına çıkararak uluslararası düzeyde yatay ve dikey bütünleşme yoluyla gerçekleştirmelerine yok açmıştır. Böylece büyük şirketler, **uluslararası dolaysız yatırımlarla yerel şirketleri devralma ve yavru firmalar oluşturma yoluyla üretim sürecini uluslararası düzeye taşımışlardır.**

ÇAĞDAŞ YENİLİKLER

Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki çağdaş yeniliklerin de sağladığı olanaklar sayesinde, çokuluslu şirketler, salt yerel pazarları ele geçirme ve koruma amacını aşarak, **ucuz kaynaklardan evrensel düzeyde yararlanarak, uluslararası pazarlara yönelik üretimi amaçlar hale gelmişlerdir.** Bu süreç içinde, üretim tamamen veya kısmen yeni yörelere kaydırılmaya başlanmıştır.

Uluslararası dolaysız yatırımlardaki artışa paralel olarak **uluslararası üretim de hızla artmıştır.** Üretimin uluslararasılaşmasının en etkili göstergesi uluslararası üretimdir. Uluslararası üretim, gelişmiş ülke kökenli çokuluslu şirketlerin yabancı ülkelerdeki yavru firmalarının üretimi olarak da tanımlanabilir.

Üretimin uluslararasılaşması, kapitalizmin kendi gelişme dinamiği içinde, azgelişmiş ülkelerin iç dinamiklerinden bağımsız olarak ortaya çıkan bir olgudur. Bu süreç sonunda üretim yöreleri yer değiştirmekte, evrensel üretim stratejileri çerçevesinde endüstriler tamamen veya kısmen kaymaktadır. 1960'lı yıllarda hızlanan azgelişmiş ülkelerden sınai ürün ihracatı, sözü edilen üretimin uluslararasılaşmasını dünya ekonomisinin en yoğun olarak yaşadığı döneme rastlamaktadır.

Üretimin uluslararasılaşmasının yoğunlaştığı bu dönemde **üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde gerçekleştirilen çağdaş gelişmeler, çokuluslu şirketlere, üretimi kısmen veya tamamen ucuz kaynaklara sahip yörelere kaydırarak, uygun maliyet koşullarıyla uluslararası piyasalara yönelik üretim yapma olanağı sağlamıştır.**

SAVAŞ SONRASI İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ

Üretimin uluslararasılaşmasını belirleyen bir başka neden de, **gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan**

görelî refah döneminin, işçilerinin örgütlenme düzeyinin ve ücretlerinin yükselmesine yol açmasıdır. Bu durum ücretleri de içeren maliyet hesaplarının evrensel boyutlarda yapılmasına, işçi-işveren ilişkilerinin yatırım kararlarında önem kazanmasına ve üretimin bu açılardan istenen koşulları sağlayabilecek azgelişmiş ülkelere kaydırılmasına yol açmıştır.

İHRACATA DAYALI KALKINMA STRATEJİSİ

Üretimin uluslararasılaşmasını belirleyen en önemli nedenlerden biri de azgelişmiş ülkelerdeki yaklaşım değişikliğidir. İthal ikamesi stratejisinin sorunlar yaratması ve darboğazların ortaya çıkması bazı az gelişmiş ülkelerde yaklaşım değişikliğine yol açmıştır. Böylece bu ülkeler **İhracata Dayalı bir Kalkınma Stratejisi ve bunun gerektirdiği liberal bir ticaret ve yabancı sermaye politikası izlemeye başlamışlardır.** Söz konusu strateji ve politikalar, çokuluslu şirketlerin maliyet avantajından yararlanarak uluslararası pazarlara yönelik üretim amacıyla sözü geçen azgelişmiş ülkelere yönelmelerini özendirici ve kolaylaştırıcı niteliktedir.

Sınai ihracatta adı geçen az gelişmiş ülkelerin birçoğu **genel olarak düşük ücretlerin** sağladığı avantajların yanısıra **bazı ek avantajlara da** sahiptir. Birçok az gelişmiş ülke coğrafi yakınlık, büyük pazarlar, elverişli alt yapı gibi olanakları kolaylıkla sağlayabilecek durumdadır. Fakat sınai ihracatta başarılı olan ülkeler, **düşük ücretlerin yanı sıra, özel olmaktan çok genellik** gösteren ** önemli olanak** daha sağlamışlardır.

 ÖNEMLİ OLANAK

Bunlar **kararlı politik ortam, uyuşmazlıklardan arındırılmış çalışma hayatı ile liberal ve dışa açık kalkınma politikası uygulamalarıdır.** Uluslararası düzeyde yayılan sermayenin, yeni üretim alanları seçerken önem verdiği noktalardan biri de gideceği ülkede **ekonomik ve politik dengenin** sağlanmış olmasıdır. **Ekonomik dengenin önemi, yatırımın getirisinin garanti edilmesindedir. Politik denge** ise, uluslararası şirketlerin az gelişmiş ülkelerde sahip oldukları varlıklarının korunması, el koyma ve millileştirme eğilimlerine karşı garanti açısından önemsenmektedir.

OTORİTER REJİMLER

Sınai ürün ihracatçısı azgelişmiş ülkelerde genellikle otoriter rejimler uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tür rejimlerin varlığı aynı zamanda kesintisiz ve uyuşmazlıklardan arındırılmış bir çalışma hayatının sağlanması için de zorunludur. Uluslararası yatırımların ve ihracata yönelik sanayilerin az gelişmiş ülkeler arasındaki dağılımının belirlenmesinde **işçi sınıfının uysallığını sağlayacak siyasal rejimin varlığı en az düşük ücret kadar etkili olmaktadır.**

Bu bilgilerin ışığında baktığımızda İhracata Yönelik Endüstrilerin neden sınırlı sayıda ve siyasal yönetim açısından belirli özellikler gösteren Latin Amerika ve Doğu Asya ülkelerine yöneldikleri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu ülkelerde siyasal rejimlerin baskıcı nitelikleri dünya basınında geniş olarak belgelenmiştir. İşçi haklarının baskı altında tutulmasına ilişkin düzenlemeleri ise özel olarak belgelemek mümkündür.

İTİCİ GÜÇ : BOL VE UCUZ İŞ GÜCÜ

Uluslararası düzeyde yayılan sermayenin yeni üretim alanlarını seçerken dikkate aldığı temel neden **bu ülkelerdeki niteliksiz ve nitelikli bol ve ucuz işgücüdür. İtici güç** bu olduğundan genellikle yoğun olarak niteliksiz ve yarı nitelikli işgücü kullanan ürün ve üretim süreçleri kısmen veya tamamen bu ülkelere kaydırılmaktadır. Bu çerçevede içinde az gelişmiş ülkelerde yapılan uluslararası fason üretim bu niteliklere sahip sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

Dikkat edilirse azgelişmiş ülkelerde uluslararası fason üretimin yoğunlaştığı sektörler genel olarak katma değer oranı düşük olan sektörlerdir. Bu sektörler içinde azgelişmiş ülkelere kaydırılan üretim süreci aşamalarının belirleyici niteliği ise ucuz işgücünü yoğun olarak kullanıyor olmalarıdır.

VE NİHAYET KÜRESELLEŞME

Ve nihayet uluslararası sermaye 25-30 yıldır yakalayamadığı tarihsel fırsatı yakaladı. Sosyalist Blok çöktü; onun etki alanı içinde kalan azgelişmiş ülkeler dağıldı. Eski sosyalist ülkeler

ve az gelişmiş ülkeler uluslararası sermayenin yayılma alanları haline geldi. **Sermayenin ve üretimin uluslararasılaşması, küreselleşme** adı altında bütün dünyaya dayatıldı. Çünkü **sosyalist ülkeler ve az gelişmiş ülkeler kapılarını yabancı sermayeye sonlarına kadar açtılar. İç pazarlarını yabancı mallarına terkettiler. Liberal bir ticaret ve yabancı sermaye politikası uyguluyorlar.**

Uluslararası sermayenin bu yeni küreselleşme taarruzu ve gelişmekte olan ülkelerin benimsedikleri yeni **yabancı sermaye çekme ve liberalleşme politikaları** dünyada **serbest bölge uygulamalarını olağanüstü boyutlara çıkarabilir. Bırakınız serbest bölgeleri serbest ülkeler bile gündeme gelebilir.**

SERBEST İHRACAT BÖLGELERİ veya (SERBEST BÖLGELER)

DOĞUŞU-YAYILIŞI

Dünyada serbest bölge uygulamaları 19.yüzyıla kadar gider. İlk uygulamalar serbest ticaret bölgeleri şeklinde başlamıştır. İhracata yönelik ilk serbest bölge uygulaması 1958'de

İrlanda'da Shannon havaalanı çevresinde oluşturulan Serbest limandır. 1960'ların ikinci yarısında ihracata yönelik serbest üretim bölgeleri ilk olarak 1965 yılında Taiwan'da gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Güneydoğu Asya bölgesine yayılmıştır. 1970 sonrası dönemde ise genel olarak azgelişmiş ülkelerde yaygınlık gösteren bir uygulama halini almıştır. **İhracata Yönelik Serbest Üretim bölgeleri farklı nitelikte yeni bir olaydır.**

1995 yılında **Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun Asya-Pasifik Bölgesel Örgütü** tarafından hazırlanan bir rapor, altı Asya ülkesinde 30,5 milyondan fazla işçinin Serbest Üretim Bölgelerinde, 2 trilyondan fazla işçinin de dünyanın diğer Serbest Bölgelerinde çalıştığını belirtiyor. Asya ülkelerinde özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde ve Çin'de tekstil, deri konfeksiyon elektronik, ve ayakkabı, sanayinde üretimler **Serbest İhracat Bölgelerinde** gerçekleştiriliyor.

NEDEN SERBEST İHRACAT BÖLGELERİ

Özel olarak ve ayrıcalıklarla donatılmış **Serbest İhracat Bölgeleri** azgelişmiş ülkelerde

dünya pazarlarına yönelik sınai üretimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Malzeme ulaştırma harcamalarının düşüklüğü,

Bitmiş ürünlerin ulaştırma harcamalarının düşüklüğü,

İşçi ücretlerinin düşüklüğü,

Nitelikli işgücü bolluğu ve yatırım harcamalarının düşüklüğü,

Bölge yönetimlerince sağlanan ayrıcalıklar,

Serbest İhracat Bölgelerini uluslararası sermaye için cazip hale getirmiştir. Nitelikli işgücünün bol ve görece olarak ucuz olması, **en önemli faktör olmakla birlikte tüm ülkelerde salt ucuz işgücü ile uluslararası pazarlara yönelik rekabetçi üretim yapmak olanaksızdır.** Bu şartlar, yani nitelikli işgücünün bolluğu ve ucuzluğu, uluslararası sermayenin bir ülkeye gelmesi için zorunlu ama yeterli değildir.

Ucuz işgücünün üretimde kullanılması, gerekli **diğer girdilerin düzenli, sürekli ve süratli** temin edilmesinin yanısıra, **yeterli düzeyde alt yapı da gerektirir.** Azgelişmiş ülkelerde söz konusu koşulların sağlanması **özel düzenlemelere bağlıdır. Serbest İhracat Bölgeleri** büyük ölçüde bu tür gereksinmelerin karşılanması için oluşturulmuştur. Bu tür özel bölgelerin oluşturulmasının ve birçok özel olanağın sağlanmasının amacı, yabancı firmaları bu yeni bölgelere çekebilmektir.

Tanımlamalar;

a.) Bir tanıma göre "**serbest ihracat bölgesi ihracat amacıyla üretime tahsis edilmiş, ithal edilen hammadde ve ara girdilerin nihai ürüne dönüştürüldüğü fiziki ve idari**

olarak gümrük işlemlerinin dışında kalan bir sanayi bölgesidir."

Bu tanımın başlıca unsurları:

* Serbest ihracat bölgeleri, **ihracat amacıyla üretime tahsis edilmiştir.**

* Hammadde ve ara girdilerin **nihai ürüne** dönüştürüldüğü **üretim bölgeleridir.**

* **Fizik ve idari** olarak gümrük işlemlerinin dışında kalan **sanayi bölgeleridir.**

b.) Diğer bir tanıma göre ise "**serbest ihracat bölgesi, ülkenin diğer kesimlerinden fizik olarak tecrit edilmiş, bir çok durumda özel bölge polisi tarafından korunan, gümrükler ve ülke yasaları açısından tam bir torba bölge niteliğinde olan ve adeta ülke içinde ülke izlenimi veren bir bölgedir.**"

Bu tanımın temel unsurları:

* Serbest ihracat bölgeleri, ülkenin diğer kesimlerinden **fizik olarak tecrit edilmiş, ayrılmış, özel polisi olan bölgelerdir.**

* **Adeta ülke içinde ülkedirler.**

* **İhracatı hedeflemişlerdir.**

c.) Bir başka tanımda ise, "**Serbest ihracat bölgelerinin temel işlevinin ucuz olan**

işgücünün uluslararası üretimde etkin biçimde kullanılmasının gerektirdiği özel koşulların sağlanması olduğu" vurgulanıyor, ucuz işgücünün kullanılması öğesi ön plana çıkarılarak gümrük ve diğer yasal düzenlemelerin sağladığı ayrıcalıklar ikinci plana itiliyor.

Özetle, serbest ihracat bölgeleri, işgücünün sömürülmesi için özel koşulların sağlandığı bölgelerdir.

Ücretler ve çalışma koşulları bakımından bu özel düzenlemelerin sağlanması **mutlak bir otoritenin** varlığını da gerektirir. Serbest ihracat bölgelerinin en önemli özelliklerinden biri de bu otoritenin eksiksiz sağlanmış olmasıdır. **Kural olarak, serbest bölgelerde işçilerin örgütlenmesi, sendikal haklar ve uyuşmazlıklar yasaklanmıştır.** Bölge kendi yönetimine ve otoritesine sahiptir. Çoğu kez, kamu otoritesi yetkilerini bölge yönetimine devretmiştir.

TEMEL NİTELİKLER

Serbest ihracat bölgeleri, ticaret bölgeleri olmaktan çok üretim bölgeleridir. Serbest

ihracat bölgeleri, adı üstünde ihracata yöneliktir. Ürettiği malı dünya pazarlarına satar. Sermaye, uluslararası pazarlara ihracat yapmak için bu bölgelere üretim yapmaya gelir. Bu bölgelerde **sunulan ucuz işgücünü ve özel olanakları** kullanır. Bu bölgelere üretimin uluslararasılaşması sürecinde, azgelişmiş ülkelere kayan endüstrileri barındıran üretim bölgeleri olarak bakmak daha doğrudur. Sağlanan özel olanaklar ve ayrıcalıklar tümüyle bu süreci beslemeye ve pekiştirmeye yöneliktir.

Azgelişmiş ülkelerde **uluslararası pazarlara dönük**, yani **salt ihracat amacıyla** üretim yapan kuruluşlar sadece ve mutlak serbest ihracat bölgelerinde yer almamaktadır. Serbest bölgeler dışında da salt ihracata yönelik, üretim yapan firmalar vardır. Serbest ihracat bölgeleri içinde veya dışında mevcut ucuz emeği değerlendirerek sadece dünya pazarlarına yönelik üretim yapan birimlere **"dünya pazarı fabrikaları"** adı verilmektedir. Dünya pazarı fabrikaları genellikle serbest bölgeler içinde yer almakla birlikte, uygun koşullar yaratıldığında bu bölgeler dışında da kurulup üretim yapmaktadırlar. Ancak **bölge dışında kurulan yerli ve yabancı firmalar mutlaka dünya pazarı fabrikası olmak zorunda**

değildirler. Kısmen veya tamamen yerli pazara yönelik üretim yapabilirler. Buna karşılık serbest ihracat bölgelerinde yer alan fabrikalar, mutlaka dünya pazarı fabrikası olmak ve salt ihracata yönelik üretim yapmak zorundadırlar.

Sözü edilen bölgelerin temel özelliği ve kuruluş amacı zaten budur. Serbest bölgelerde kurulan **"dünya pazarı fabrikaları"** yabancı olabildiği gibi yerli de olabilir. Ancak uygulamada serbest bölgeler geniş ölçüde yabancı firmaların kullanımına tahsis edilmiştir. **Bu tür özel bölgeler oluşturulmasının ve birçok özel olanak sağlanmasının amacı yabancı firmaların yatırımlarını bu yörelere çekebilmektedir.**

OLANAKLAR

Birleşmiş Milletler örgütü UNIDO aşağıdaki olanakların, sözkonusu serbest üretim bölgelerinde standart bir donanım olarak var olduğunu, dolayısıyla bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini öğütlüyor.

1. Koşulsuz ve sınırsız kar transferi ve bunun gelecek yıllar için garanti edilmesi.

2. Gelir ve kurumlar vergilerinden bağışıklık.

3. Yatırım mallarının ve diğer girdilerin gümrük ve harçlardan tam bağışıklığı.

4. Yatırımı özendirici dolaysız vergi bağışıklığı.

5. Yatırım ve girdilerin sübvansiyonu, kısa, orta ve uzun vadeli kredi kullandırılması.

6. Bölge ile deniz veya hava limanları arasındaki ulaşım hizmetleri için özel tarife uygulamaları.

7. Arsa, bina ve tesislerin kirayla ve elverişli fiyatlarla devri; elektrik, su, haberleşme fiyatlarında indirimli tarife.

8. Bakım ve onarım tesislerinin, kantin, sağlık evi, duruma göre klinik, PTT tesisleri, bankalar, benzin istasyonu, sigorta acenteleri ve dinlenme tesislerinin bulunması.

9. Sendikaların bölgeye sokulmaması veya sendikal hakların kısıtlanması, firmaların sosyal güvenlik primlerinden muaf tutulması veya firmalara düşen primlerin devletçe ödenmesi, işgücünün devletçe eğitilmesi.

10. İşçi haklarını kısıtlayan ve ortadan kaldıran düzenlemeler; örneğin ülke çapında geçerli olan hakların bölgede çalışanlara verilmemesi, asgari ücret uygulamasının bölge içinde geçersiz olması.

Geri kalmış ülkelerdeki serbest üretim bölgelerinin hemen hemen hepsinde yukarıda sözü edilen kolaylıklar ve olanaklar istisnasız yer alıyor. Söz konusu faktörler ve koşulların salt dünya pazarına yönelik üretim açısından serbest üretim bölgelerinde toplanmış olması, bu bölgeleri ülkenin diğer bölgelerinden ayırır. **Bu özellik, bölgenin çevresinden kopuk bir sanayi adası olma özelliğine damgasını vuruyor. Serbest üretim bölgesinin, ülkenin öbür büyük kesimlerine göre konumu, hatta çoğu kez nöbetçi kuleleriyle, tel örgütelerle veya duvarlarla çevrili oluşu aslında, serbest üretim bölgelerini tam bir çalışma kampı haline sokmaktadır.**

DÜNYADA SERBEST BÖLGE ÖRNEKLERİ

Serbest bölgelere yabancı sermayeyi çekme nedenlerinin en önemlisinin teşviklerin, yanısıra **bol ve ucuz işgücünün** olduğunu söyledik. **Ucuz işgücünün kullanılması serbest üretim bölgelerinde dünya pazarı için yapılan üretimin ana nedeni sayılır.**

Gelişmekte olan ülkelere bir göz atarsak bunu açıkça görürüz. Business Week dergisi Malezya için şunları yazıyor, "**Kapitalistlerin hülyası gerçekleşti. Yeterli petrol, ucuz işgücü, ucuz arazi. Sanki Dünya'da başka üretim yeri kalmamış gibi yabancı girişimciler buraya akın akın koşuyorlar. Bütünleşik devrelerin bağlantılarını günde 2 dolardan daha ucuz bir ücretle yapanlar öyle bol ki !**"

Uzak Doğu Ekonomi Dergisi Filipinler için şöyle yazıyor: "**Filipinlerin Batan serbest üretim bölgesinde fabrikaların çoğu emek yoğun üretim yapıyor. Yabancı yatırımcılar için en avantajlı özellik işçi ücretlerinin düşüklüğü. Örneğin, bir ABD elektronik firmasının müdürü "Amerika'da bir işçiyi 2**

dolar saat ücretiyle çalıştırabilirsin ama burada Batan'da gündeliği 1,5 dolara binlerce işçi var," diyor.

Newweek Dergisi Singapur serbest bölgeleri için şunları yazıyor: **"Politik istikrar, bölgenin merkezi durumu, ucuz ve çalışkan işgücü. Bunlar hep Singapur'u Singapur yapan üstünlükler."** "1995 yılından beri Singapur'a 500 yabancı firma yerleşmiş. Bunların arasında hep çok uluslu devler yer alıyor. General Elektrik, Philips, Beecham. Toplam atırım olarak ABD şirketleri 400 milyar dolarla başta geliyor. Hill yayın şirketi müdürü MC GRAW "biz buraya daha ucuz, daha çabuk üretmek için geldik," diyor.

The Times Dergisi Güney Kore için şunları yazıyor: **"İşgücünün ucuzluğu tüm yabancı yatırımcıları buraya çekiyor. Yabancı firmalar bol miktarda mevcut ucuz ve çalışkan işgücünü ancak 1966 yılından bu yana bulabildiler. Emek yoğun sanayide artan maliyetler sorununu ancak o zaman çözüme bağlayabildiler. Kore'ye ilk gelen yabancı firmalar ABD holdingleriydi. Bunu Japon firmaları akını izledi."**

Taiwan'ın Kepz Serbest İhracat Fabrikalar Bölgesi, "ülkenin ihracatının % 17'sini yüklenmiş durumda. Taiwan ekonomisinin büyük bir parçasını oluşturuyor. Japonlar, Amerikalılar, Çinliler, burada en büyük yatırımcılar. İthalatın yarıdan fazlası Japonya'dan ham malzeme ve yatırım malı olarak geliyor. İhracatın % 50'si ABD'ye gidiyor. Sanki bütün ihracatçı fabrikalar Japonlar için kurulmuş. Amerikan piyasasına ihraç malları satmak için Taiwan işçilerini bedavaya kullanıyorlar."

Financial Times gazetesi Mauritius için şunları yazıyor: "İşçi ücretlerinin düşüklüğü, üretimcileri, işi az yatırımla çabuk döndürecek ürünler üretmeye, böylece bölgede çok sayıda fabrikaları kısa zamanda kurmaya yöneltti."

Alman Dış Ticaret Gazetesi Tunus'u şöyle anlatıyor. "Öğrenme yeteneği yüksek, becerikli işgücünün bolluğu, sosyal giderler dahil, saat ücretlerinin 1,5 mark düzeyinde olması, döviz transferlerinin sınırlanmayışı, ithalat ve ihracatta gümrük bağıışıklığı gibi kolaylıklar sayesinde Alman sanayi bugün Tunus'da

başarılı bir üretim yapıyor. Giyim ve kundura sanayi başta geliyor. Ücretlerin düşük düzeyi ve işgücünün disiplinli çalışması tüm dış yatırımlar için çekici nedenler. Üretimin buraya kaydırılmasında başlıca faktör hiç kuşkusuz ücretlerin düzeyi ve işgücünün bir orta Avrupalıyı bile şaşırtacak ölçüdeki beceri ve disiplindir."

Business International Corporation Brezilya için "İş gücünün gerek nitelik, gerekse ucuzluk bakımından, dünya standartlarına göre en elverişli yerlerden biri olduğunu, Brezilyalı kadınların el becerisi gerektiren işlere özellikle yatkın olduklarını, Amerikan sermayesine yeni üretim yolları açmış olduğunu" yazıyor.

"Bölgenin başlıca özelliği işgücünün ucuzluğu, vergi bağışıklıkları, bütün yan giderler dahil saat ücreti 0,77 dolar, düz işçiler için 0,50 dolar, o bakımdan komşu Karayip ülkelerindeki işçilikten daha ucuz."

"El Salvador'da gerek usta, gerek düz işçi olarak bolluk derecesinde işgücü var.

Bunlar hangi dalda olursa olsun çalışmaya hazırlar."

"Guatemala'da ekonomik açıdan ucuz, üstelik çok da bol olan işgücü kullanılmaktadır. Uluslararası firmaların gereksindiği emek-yoğun üretimler için bu bolluk, bu ucuzluk çok büyük bir üstünlüktür."

Haiti'deki Serbest Bölgeler "ucuz işgücü deposu, 8 saatlik işgünü için yasal asgari ücret 1 dolar.!"

Bu alıntılar bize **dünya pazarına yönelik, yani ihracata yönelik serbest üretim bölgelerinde** başlıca dört özelliğin ortak olduğunu gösteriyor.

- 1) **İşgücü bolluğu** (adeta sınırsız)
- 2) **Becerikli işgücü**
- 3) **En ucuz işgücü**
- 4) **İşgücünün istekli ve hırslı olması.**

SERBEST BÖLGELERDE ÜCRETLER

Az gelişmiş ülkelerdeki serbest üretim bölgelerinde ödenen ücretler akıl almaz derecede düşüktür. **48 saatlik bir haftada, günde 8-10 saate** varan bir işgünü için düz işçilere 1-2 dolar gündelik ödenmektedir. Bombay Serbest Üretim Bölgesinde düz işçilere aylık ortalama **25 dolar**, Malezya Serbest Üretim Bölgesinde çırak işçilere elektronik sanayinde **1,45 dolar**, tekstil sanayinde **1,30 dolar** gündelik ödenmektedir. Filipinlerin Bataan İhracat fabrikaları bölgesinde aylıklar ortalama **36 dolar**. Tayland'da dünya pazarı fabrikalarında düz işçilere **günde 1 dolar** gündelik ödenmektedir. Güney Kore Serbest bölgelerinde elektronik endüstrisinde gündelik düz işçiler **1,50 dolar**, ustabaşılar için yaklaşık **5,20 dolar** almaktadır.

Dünyanın çalışma kampları olan serbest bölgelerde işçi ücretleri aylık **25 dolarla 50 dolar** arasındadır. Gelişmiş ülkelerde bir işçiye bir saat karşılığı verilen para, az gelişmiş ülkelerin serbest bölgelerinde çalıştırılan

işçiler bir aylık çalışmaları karşılığı olarak verilmektedir.

KADIN İŞ GÜCÜ

Sayısal veriler kadınlar ve erkeklere ödenen ücretler arasındaki farklılığı da açıkça ortaya koyuyor. Örneğin **Güney Kore'nin** serbest bölgelerinde çalışan kadın işçiler ortalama 0,21 dolar saat ücreti alırken, erkekler onların iki katını alıyorlar. **Mauritius** adasındaki serbest bölgelerde çalışan düz ve çırak kadın işçiler, erkeklerin aldıkları ücretin yarısından azını alırlar. **Taiwan** ve **Güney Afrika**ya baktığımızda kadın ve erkeklerin ücretleri arasında dörtte birden dörtte üçe kadar varan bir farklılık görülür. **Singapur'da** kadın işçiler erkek işçilerden daha az kazanır.

Serbest üretim bölgelerinde kadın işçilerin ücretlerinin erkeklere göre düşük olması bu bölgelerde kadın işgücünü tercih edilir hale getirmiştir. Serbest üretim bölgelerinde istihdamın % 70'i kadın işçidir. Bu oran **Malezya'da** % 83, **Güney Kore'nin Masan Serbest Bölgesinde** % 71, **Taiwan'da** % 79, **Meksika sınır bölgesinde** % 80'dir.

Çalışanların büyük çoğunluğu **16-25 yaş** grubundadır. İşçilerin **Taiwan'da % 90'ı, Güney Kore'de % 80'i 30 yaşın altındadır.** Zaten düşük olan ücret düzeyi kadın işçi söz konusu olunca daha da düşmektedir. Ortalama olarak kadın işçilere ödenen ücret, erkek işçilere ödenenin % 58'i kadardır.

ÇALIŞMA KOŞULLARI

1. Çalışma Süreleri Bakımından

Serbest üretim bölgelerinde bulunan fabrikaların çoğunda **düzenli iş haftası 48 saat** tutuyor. Ancak fazla mesai saatlerinin çokluğu ve tatil günlerinin azlığı, **serbest bölgelerde ve dünya pazarı fabrikalarında** işgücünün yıllık çalışma süresini, gelişmiş ülkelerin çalışma sürelerine göre % 50 uzatmaktadır. Örneğin, Honkong'daki imalat sanayinde çalışma süresi haftada 60 saatten fazladır. **Günde 12 saatlik çalışmayla, toplam 84 saatlik ve yedi günlük iş haftası Güney Kore** sanayi işçilerinden beklenen bir zorunluluktur. **Tayland** sanayi tesislerinde **9 saatlik işgünü ve ayda bir gün tatil** yapmak esastır.

Az gelişmiş ülkelerin serbest bölgelerindeki çalışma süreleri ile ilgili olarak şöyle bir genelleme yapabiliriz. **Haftada en az 48 saat, yılda en az 50 hafta, çok az tatil günü ve fazla mesailerin çokluğu genel özelliktir.** Az gelişmiş ülkelerin çoğunda yıllık çalışma süresi, gelişmiş ülkelerin çalışma sürelerinden en az % 20-30 daha uzundur.

2. Verimlilik Bakımından

Az gelişmiş ülkelerin serbest üretim bölgelerinde çalışan işçilerin verimliliği, geleneksel sanayi ülkelerinde çalışan işçilerin verimliliğinden geri kalmıyor. **Alman Ekonomik İşbirliği Derneği'nin** yayınladığı yatırım broşürlerinde **"geri kalmış ülkelerin dünya pazarı fabrikalarındaki işgücünün üretkenliğinin Batı Avrupa'nın aynı alandaki üretkenliğine çok yaklaştığı"** belirtiliyor. Ama yıllık çalışma sürelerinin uzunluğuna bakarsak, oralarda işgücünün **"yıllık üretkenliği, Batı Avrupa'daki yıllık üretkenliği** bir hayli aşıyor.

A.B.D. firmalarının dünya pazarı fabrikalarında işgücü üretkenliği, **(ABD tarife komisyonunun araştırmalarına göre)** ABD'de

aynı istihdam grubunda çalışanların üretkenliğine aşağı yukarı eşittir.Örneğin, giyim sanayinde **Meksikalı ve Karayipli** işçiler bir iş saatinde tıpkı ABD'li işçilerin üretkenlikleri kadar elbise parçası üretiyorlar. Elektronik sanayinde, dünya pazarı fabrikalarındaki yabancı işgücü radyo, pikap, televizyon gibi cihazların montaj ve kısmi montajında **ABD'li işçilerden % 8 kadar daha fazla iş saati harcıyorlar.** Meksika kadar ABD **dünya pazarı fabrikalarında** işgücü başına üretkenlik, aynı alandaki ABD fabrikalarında olduğundan bazı yönlerde çok daha yüksek, hatta metal eşyalar alanında ABD'deki üretkenliği % 40 aşan bir üretime ulaşıyor.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında üç ortak özellik göze çarpıyor. **Sosyal güvencesizlik, Gece vardiyacılığı ve iş güvenliğinin eksikliği.** Azgelişmiş ülkelerin çoğunda sosyal güvenlik açısından birtakım düzenlemeler olmakla birlikte, serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında sosyal güvenliğin fiilen sağlanması söz konusu değildir. Burada çalışan işçiler, güvenlikten çok güvensizlik ile başbaşa bırakılmışlardır. Hastalık durumuna özgü sosyal güvenlik, çoğu kez ücretin ondört günden en çok otuz güne kadar

ödenmesinden öteye geçmemektedir. Hastalık nedeniyle işe gelmeme, bu süreyi aştığı takdirde işçi işini kaybetmektedir. Öte yandan yine serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında çalışarak **yaşlanan işçinin hemen hemen hiç bir güvencesi yoktur.** Yani yaşlılık sigortası ve emeklilik diye bir uygulama bulunmamaktadır. Yerlerine genç ve taze işgücü alınmaktadır; bunların da hiçbir sigortaları yoktur.

Serbest üretim bölgelerinin çoğunda firmalar, işçilere sosyal güvence niteliğinde ödentilerde bulunmakla birlikte, **işgüçlerinin bir yandan erken yıpranması,** bir yandan da bu ödentilerin çok düşük olması, **hemen hemen hiç bir sosyal güvence sağlamamaktadır.** Bu bölgelerdeki firmalar üstelik bu türden sosyal güvencelerin asgarisini ödemekten bile bağışık tutulmuşlardır. Serbest üretim bölgelerindeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki işçilere hiçbir yerde **işsizlik sigortası** ödenmesi söz konusu değildir. İşsiz kalan işçilere en iyi ihtimalle bir aylık ücret tutarında bir tazminat ödenmektedir. Bu da her işçiye ödenmez.

Sosyal sigorta kesenekleri, ücretli tatil ve bayram günü ödentileri, iş elbisesi, yemek ve ulaşım ödenekleri gibi yan ödentiler serbest üretim bölgelerinin çoğunda aylık ücretin % 20 veya % 30'unu aşmıyor. Pazar ve tatil günleri dahil, haftanın her günü 24 saatlik vardiya sistemi, serbest üretim bölgelerinin dikkate değer bir özelliğidir. Kadınların geceleri çalışmalarının yasal olarak yasak olduğu ülkelerde bile bu bölgelerde kadınların gece vardiyasına şokulması olağandır.

Öte yandan **serbest üretim bölgelerine** ilişkin bir sürü raporda, işyeri salonlarında ve tesislerinde sağlıklı çalışma koşullarının olmadığı belirtilmektedir. Havalandırma yetersizliği, 35-38 derecede kurşun imalatı, tıka basa dolu çalışma salonları, asbest imalatındaki koruyucu önlemlerin yetersizliği bunlara birkaç örnektir.

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE SENDİKALAR

Bunca imkanlar ve teşviklerle donatılan **serbest bölgelerde sermayeyi ürkütecek, sermayenin keyfini kaçırarak sendikalara**

hayat hakkı tanınmayacağı gayet açıktır. Sendikalar aslında **serbest bölgelerin** mantığına aykırıdır. **Serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarının çalıştığı veya kurulmakta olduğu ülkeler**, genellikle sendikaların ya yasaklandığı ya baskı altında tutulduğu yada fonksiyonsuz hale getirildiği yerler olmuştur. Sendikalar Bahreyn ve Tayland'da yasaklanıyor; Honkong, Hindistan, Malezya, Filipinler ve Güney Kore'de politik fraksiyonlara bölünerek fonksiyonsuz hale getiriliyor; Endonezya'da, Singapur'da ve Mısır'da sarılaştırılıyor.

Serbest üretim bölgelerinin hemen hemen hepsinde **grevler ya doğrudan yasaklanmıştır yada grev hakkı kullanılamaz hale getirilmiştir**. Örneğin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Güney Kore, Mısır, Tunus, Brezilya ve Haiti'de durum böyledir.

BİZDE SERBEST BÖLGELER

Türkiye'de serbest bölgeler 1927 yılından bu yana birkaç kez gündeme geldi. 1927 yılında "**Serbest Mıntıkalar Kanunu**" çıkarıldı. 1929 yılında Ford Motor Company Tophane'de

otomobil, kamyon ve traktör montajı yapmak için Hükümet ile bir sözleşme yaptı. Fakat bu proje gerçekleşmedi. 1946'da şark halı ve kilimlerinin ihracı için **serbest bölge** kurulması amacıyla yasa çıkarıldı.

Nihayet 1953'de 6209 sayılı **Serbest Bölgeler Kanunu** ve 1956 yılında da **Serbest Bölgeler Nizamnamesi** çıkarıldı. Ancak bunlardan pek olumlu sonuç alınamadı. **Serbest bölgeler** en son 1980 yılında yürürlüğe konulan **24 Ocak İstikrar Programının** açtığı dönemde yeniden gündeme getirildi. Çünkü **serbest bölgeler** olayı **24 Ocak Kararlarının** ve **Özal Ekonomi Modelinin** bir parçası idi. 1980 yılına kadar uygulanan **ithal ikameci ve iç pazarı korumacı sanayileşme modeli** **24 Ocak kararları** ile terk edilmiş, yerine **ihracata yönelik sanayileşme** modeli kabul edilmişti. Dışa açılma veya ülke ekonomisini dışa açma, temel strateji haline getirilmişti. **Serbestleşme, liberalleşme, iç pazarı yabancı mallar ve yabancı sermayeye sunma politikası** olarak uygulanmaya konmuştu. Yeni ekonomi-politika, bugüne kadar **Güneydoğu Asya ülkelerinde** ve birçok azgelişmiş ülkede uygulanan **yabancı sermaye ile kalkınma veya ihracata yönelik**

sanayileşme stratejisinden başka birşey değildi. Bu **stratejide** her ne pahasına olursa olsun **yabancı sermayeyi ülkeye çekmek** başlıca amaçtı. Bu uğurda ülke ekonomisinin çıkarları ile milli onurla, ulusal egemenlikle, ülke bağımsızlığı ile bağdaşmayan her türlü taviz rahatlıkla veriliyordu. Ülkenin tabii kaynakları ve işgücü yabancı sermayeye en ucuza sunuluyordu.

Bu strateji ülkede politik istikrar gerektirirdi ve gereği yerine getirildi. Demokratik partiler ve örgütler yasaklandı. Sendikaların faaliyeti durduruldu veya kısıtlandı. Grevler ve her türlü işçi hareketi yasaklandı.

Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çiğnendi. Türk lirası yabancı paralar karşısında serbest bırakıldı, (**konvertibiliteye** geçildi.) **Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirme** adı altında **yabancı sermayeye devredilmeye** başladı. **Özelleştirme özellikle yabancı sermayeyi çekme amacıyla kullanıldı.** Kısa zamanda **işçi ücretleri yarı yarıya düşürüldü.**

Turgut ÖZAL 1980'li yıllarda sık sık işadamları, politikacılar ve bürokratlarla birlikte

yabancı sermayeyi davet turlarına çıktı. Gittiği ülkelerde **"Türkiye'de işçi ücretlerinin düşüklüğünü ve Türkiye'nin yabancı sermaye için bir cennet olduğunu"** vurguladı. O yıllarda sendikaların bir kısmının faaliyeti durdurulmuş, bir kısmının da faaliyetleri sınırlandırılmıştı. Hükümetler **asgari ücret politikası** ile ücretleri belirliyordu.

1980'li yıllarda **ihracatta bir artış oldu**, ancak bu artış yabancı sermayedeki artışın getirdiği bir sonuç değildi. İhracattaki artış gerçek işçi ücretlerinin yarı yarıya düşürülmesi ve sürekli devalüasyonlarla elde edilmişti. Düşük tarımsal fiyat politikası, yüksek vergi bağışıklığı ve olağanüstü teşviklerle sağlanmıştı. **"Hayali ihracatlar bu dönemde patladı"**

SERBEST BÖLGELER YASASI

İşte bu şartlarda, 6 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu Meclis'te kabul edildi. 15 Haziran'da **Resmi Gazete'de** yayımlanarak yürürlüğe girdi.

"Bu Kanun, Türkiye'de ihracat için yatırım ve üretim artırmak, yabancı sermaye

ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak" için çıkarılmıştı.

Amacı gayet açık ve netti:

İhracat için, yatırımı ve üretimi artırmak;

Yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ucuz işgücü ve hammadde temin etmek;

Dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak.

Yasa'nın 4.üncü maddesinde "**Serbest Bölgelerde Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulunca uygun görülecek her türlü sınai, ticari ve hizmetle ilgili faaliyetler yapılabilir,**" denilerek, bölgede yapılacak faaliyet hakkında **Yüksek Koordinasyon Kurulu** yetkili kılınıyor.

Yasa'nın 6. Maddesi "**Serbest Bölgeler gümrük hattı dışında sayılır. Bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo**

mükelleflerine dair mevzuat hükümleri uygulanmaz. İşleticiler ve kullanıcılar yatırım ve üretim safhalarında Bakanlar Kurulunca belirlenecek teşviklerden yararlanılabilir," diyor. Böylece yabancı ve yerli sermayeye vergi, resim, harç, gelir ve kurumlar vergilerinde muafiyetler getiriliyor. Bu yetmiyor, yatırımları ve üretimleri olağanüstü teşviklerle destekleniyor. Yani serbest bölgeler **sermaye** için bir çeşit cennet haline getiriliyor.

Serbest Bölgeler Genel Müdürü Erkut DURAN serbest bölgeleri şöyle tanımlıyor.

"Serbest bölgeler; Bir ülkenin ulusal sınırları içinde olmakla beraber gümrük hattı dışında sayılan ve o ülkede geçerli olan ticari, mali ve iktisadi alanlara yönelik düzenlemelerin uygulanmadığı, böylece firmalarımıza daha geniş teşviklerin tanındığı özel alanlardır." Yani o ülkede olmakla birlikte o ülke ekonomisinin dışında, o ülkenin ticari, milli, iktisadi kanunlarının uygulanmadığı **ÖZEL ALANLAR**'dır.

Erkut DURAN, "Serbest Bölgelerin, ihracat için yatırım ve üretimi arttırmak,

yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak amaçlarıyla kurulduğunu" söylüyor.

SERBEST BÖLGELERİMİZDE SAĞLANAN AVANTAJLAR

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Serbest Bölgelerin avantajlarını şöyle sıralıyor:

*** Bölgede yapılan faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler; gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi dahil olmak üzere diğer resim ve her türlü vergilerden tam muaftır.**

*** Avrupa Birliği, Ortadoğu, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Kuzey Afrika pazarlarına kolayca ulaşabilmenin yanında 65 milyonluk Türkiye pazarına girebilme imkanı. (Çok enteresan. Serbest bölgeler dünyada dış pazarlara yönelik olarak kurulmuşlardır. Bizde ise iç pazara da yöneliktir.)**

* Bölgede elde edilen **kazançlar** ve **iratlar** istenilen ülkeye serbestçe **transfer** edilebilmektedir.

* Her türlü **bürokrasi** ve **kırtasiyecilik** en aza indirilmeye çalışılmıştır.

* **Uygun fiyatlarla**, kullanıma hazır **modern** büro ve depolar bulunmaktadır.

* Gelişmiş ülkeler düzeyindeki hazır altyapının yanında, ileri teknolojiye dayalı **üretim** ve **ulaştırma hizmetleri** sunulmuştur.

* **Kalifiye** ve **düşük ücretli işgücü** bulunmaktadır.

* **Grev** ve **lokavt**, her bir serbest bölgenin açılışından itibaren 10 yıl süre ile yasaklanmıştır. (**Huzurlu-sorunsuz iş ortamı**)

* Geçerli para birimi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından kabul edilen **konvertibl dövizlerdir**.

* 99 yıla kadar faaliyette bulunabilme izni vardır.

* Yurtdışından bölgeye getirilen mallar için **gümrük vergisi** alınmamaktadır.

* **Takas yoluyla** ticaret serbesttir.

* Türkiye'nin diğer yerlerinden bölgeye yapılan satışlar, ihracat sayıldığından **bölge kullanıcıları, Türkiye'den ihracat fiyatına (KDV'siz) mal satın alabilirler.**

* Yatırımcı-kullanıcılar, kurdukları tesisleri Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile başkalarına **devredebilirler.** (Devretme hakkı)

* Bölgede faaliyet gösterecek firmalar **tamamen yerli, yabancı veya karma** olabilir.

* **Fon kaynaklı** kredilerden yararlanma olanağı vardır.

* Türkiye'de kredilerin faizi % 120'lerden aşağı inmezken, en az 1 milyar liralık yatırım yapacak firmalara yatırım tutarının % 40'ı, yıllık % 30 faiz ile 5 yıl vadeli kredi olarak verilmektedir.

* Tayland-Güney Kore-Pakistan-Hindistan ve İrlanda gibi pek çok ülkede serbest bölgelerde

Üretilen malların ev sahibi ülkeye satılmasına izin verilmemektedir. **Türkiye'deki serbest bölgelerde** böyle bir kısıtlama yoktur. **(Serbest bölgelerin kuruluş amacına ve Yasaya aykırıdır.)**

* Takas ve transit ticaret işlemleri, kambiyo ve dış ticaret rejimindeki kısıtlamalara tabi değildir.

* Bölgelerdeki firmalar **elektrik** ve **su fiyatlarında** indirimli tarifieden yararlanmaktadır.

* Bölgelerde modern **alt yapı sunulmaktadır.**

* **Serbest bölge bankalarından cazip krediler sağlanabilmektedir.**

* Bölgelerden limanlara, yol şebekelerine, kültür, turizm eğlence ve dinlence merkezlerine ulaşım kolayca sağlanabilmektedir.

SERBEST BÖLGELERİMİZDE YAPILABİLEN BAşLICA FAALİYETLER

* Üretim	* Paketleme-Ambalajlama
* Alım-Satım	* Bakım-Onarım

* Depolama	* Montaj-Demontaj
* Bankacılık	* Mühendislik
* Sigortacılık	* Kiralama
* Kıyı Bankacılığı	* Sergileme

SERBEST BÖLGELERİN KURULUŞU

Yasaya göre serbest bölgelerin **kurulması, yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili politika ve prensipleri tesbit etmekten, planlama ve koordinasyon faaliyetlerini yürütmekten Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü sorumludur.** Genel Müdürlük, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlıdır. Ayrıca her bölge için bölge müdürlükleri kurulmuştur.

Serbest bölgelerin kamu kurum ve kuruluşlarınca, yerli veya yabancı gerçek veya tüzel kişilerce, özel veya kamu arazisi üzerine **kurulmasına, işletilmesine Bakanlar Kurulunca** izin verilir. Serbest bölge kurmak isteyen yerli veya yabancı müteşebbisler, **Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne** başvuruda bulunurlar.

İŞLETİCİ VE KURUCU - İŞLETİCİ ŞİRKETLER

Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlı olarak, serbest bölgelerin kurulmasından ve/veya işletilmesinden sorumlu olan işletici veya kurucu işletici şirketler görevlendirilmiştir. Bu şirketlerin görev ve sorumlulukları, Serbest Bölge Uygulama Yönetmeliği ile her bir şirket için aktedilen işletme veya kuruluş ve işletme sözleşmesinde belirlenmiştir.

KULLANICILAR

Serbest bölgelerde faaliyette bulunmak üzere "**faaliyet ruhsatı**" alan ve bölgede belli bir işyeri bulunan gerçek ve tüzel kişiye "**kullanıcı**" deniyor. Bölgelerde açık arazi kiralayarak veya satın alarak bu alan üzerinde binasını yapanlara **yatırımcı-kullanıcı**, hazır işyeri kiralayanlara **kiracı** kullanıcı denilmektedir.

FAALİYET KONULARI

Faaliyet konuları her bölge için **Yüksek Planlama Korulunca** tesbit edilmektedir. Bölgelerde her türlü sınai, ticari ve hizmet

faaliyetlerinin yanısıra bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri de yapılmaktadır.

HİZMETLER

Serbest bölgelerde faaliyette bulunan **kullanıcılara** yükleme-boşaltma, taşıma hizmetlerinin yanısıra elektrik, su, gaz, akaryakıt gibi ihtiyaçların karşılanması, haberleşme hizmetlerinin sağlanması, ulaşım ve toplu taşıma hizmetlerinin sunulması, işyerlerinin ve çevresinin temizlenmesi, itfaiye hizmetlerinin verilmesi, iş kazası ve hastalık hallerinde ilk yardım ve cankurtaran temini gibi hizmetler verilmektedir. Bu hizmetler ücret mukabilinde **işletici** veya **kurucu-işletici şirketler** tarafından yerine getirilmektedir.

Ayrıca uluslararası **para ve mal hizmetlerinin** gerektirdiği her türlü bankacılık işlemleri ve sigortacılık işlemleri için banka şubelerine ve sigorta acentelerine faaliyet ruhsatı verilmektedir.

MALLARIN BÖLGEYE GİRİŞ VE ÇIKIŞI

Bölge ile Türkiye'nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret **Dış Ticaret Rejimine** tabidir. Ancak bölge içinde, bölge ile diğer ülkeler ve diğer serbest bölgeler arasında **Dış Ticaret Rejimi** uygulanamaz.

YABANCI SERMAYE

Serbest bölgelerde faaliyette bulunacak yabancı sermayeli firma için sermaye limiti veya yerli ortak edinme şartı bulunmamaktadır.

Ayrıca yerli kuruluşlar için geçerli olan faaliyet alanları ve teşvikler istisnasız yabancı sermayeli kuruluşlar için de geçerlidir. (Harika ! Yabancı sermayeye teşvik de veriliyor. Dünyada benzeri görülmemiş uygulamalar,)

FAALİYET RUHSATI VE BAŞVURU ESASLARI

Yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişiler Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığından

(HDTM) "Faaliyet Ruhsatı" almaları şartı ile serbest bölgelerde faaliyette bulunabilirler.

BİZDE SERBEST BÖLGE GERÇEKLERİ

"31.Temmuz.1993 tarihi itibari ile faal durumda olan 5 bölgedeki kullanıcıların faaliyet konularına göre dağılımına baktığımızda üretimin % 13, ticaretin % 58, kiralamanın % 10, bankacılığın % 5, depolamanın % 8, diğer faaliyetlerin ise % 6'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir. (Prof. Canan BALKIR)

Ticaretin payı % 58, üretimin payı % 13. Ticaretin, bankacılığın, kiralamanın, depolamanın payları toplamı % 81, üretimin payı % 13. Bu rakamlar bize serbest bölgelerin bir alım-satım merkezi olduğunu, bir ticaret merkezi olduğunu gösteriyor. Oysa Yasanın amacı ihracata yönelik üretim merkezleri kurmaktı. Gerçekte ise serbest bölgeler birer ticaret merkezleri oldular.

Canan Balkır devam ediyor. "Bölgelerde bulunan toplam kullanıcı sayısı 510'dur.

Üretim faaliyetinde bulunan yerli ve yabancı firma sayısı 65, ticari 297, kiralama 49, bankacılık 28 ve depolama 39'dur."

Bölgelerde bulunan firmaların % 60'ı (297'si) ticaretle, alım-satımla uğraşüyor. Yüzde 12'si (65 firma) üretimde bulunuyor. Kısacası, bölgelerdeki firmaların % 88'i üretim dışı işlerle uğraşiyor. Hani ihracata yönelik üretim yapan serbest bölgeler ?

"Bölgelerde 28.02.1997 tarihi itibariyle 257'si yabancı olmak üzere toplam 1365 firma faaliyet göstermektedir. Faal olan serbest bölgelerde yaklaşık 11.000 kişi istihdam edilmektedir." (Mustafa Özyürek 04.06.1998-Milliyet) 1.108 yerli firma, 257 yabancı firma, serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların % 19'u yabancı % 81'i yerli. Hani yabancı sermayedarlar gelecekti?

Serbest bölgelerden yapılan ithalatın ve ihracatın kapsamına pamuk, tütün, fındık, üzüm, madenler, sanayi ürünleri, elektronik, optik, mekanik ve parçaları tekstil, deri konfeksiyon, hamderi, taşıt ve inşaat araçları, kimyasal maddeler girmiş. Bunların hangileri serbest

bölgelerde üretiliyor ? 65 firma üretim yapıyor. Üretim faaliyeti toplam faaliyetin % 13'ünü oluşturuyor.

Serbest bölgelerin toplam ticaretinde **Türkiye'nin payı % 55**, Avrupa Birliği ülkelerinin **payı % 21**, Avrupa Birliği dışı OECD ülkelerinin % 2, Avrupa Birliği dışı Avrupa ülkelerinin % 8, İslam ülkelerinin % 2, diğer ülkelerin % 12'dir.

Serbest bölgelerin toplam ticaret hacminde **Türkiye'nin payı % 55'dir**. Bu % 55'in en büyük kısmını **serbest bölgelerden Türkiye'ye (yurt içine) yapılan ihracat oluşturur**. Örneğin: 1995 yılının ilk 9 ayında **serbest bölgelerin ticaret hacmi 2 milyar dolar olmuş**. Bunun % 50'sini Türkiye ile olan ticaret oluşturuyor. **Türkiye'den serbest bölgelere yapılan ihracat 354.695.000.dolar**. Serbest bölgelerden **Türkiye'ye yapılan ihracat ise 662.401.000.dolar**. Yani Türkiye'nin serbest bölgelerden yaptığı ithalat % 66, Türkiye'nin serbest bölgelere yaptığı ihracat % 34'dür.

Bu durumda **serbest bölgeler yerli ve yabancı firmaların Türkiye'ye mal satma üssü oluyor**. Yurt dışından serbest bölgelere **624.528.000.dolarlık mal gelmiş**. Bölgelerden

ise yurtdışına sadece 373.874.000.- dolarlık satış yapılmış. (İnter medya 5 Kasım 1995)

SERBEST BÖLGELER AMACINA ULAŞTI MI ?

Yukardaki rakamlar belki bazılarınca eskimiş veriler olarak değerlendirilebilir. Ama en son veriler de bu rakamları doğrular nitelikte. Aşağıdaki tablo bunu çok güzel göstermektedir.

Tablo (1) Yıllara Göre Serbest Bölgelerde Oluşan Ticaret Hacmi

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Toplam	%
Türkiye'den Bölgeye	126,856	136,243	215,760	492,320	545,439	584,217	2,100,835	20
Bölgeden Türkiye'ye	181,847	209,906	333,914	702,030	968,989	1,243,558	3,640,244	34
Yurtdışından Bölgeye	122,364	186,517	293,375	442,718	902,017	1,230,079	3,177,070	30
Bölgeden Yurtdışına	61,140	94,902	177,860	321,685	543,184	576,367	1,774,138	16
Toplam	492,207	627,568	1,020,909	1,958,753	2,959,629	3,634,221	10,692,287	100

1996 yılında serbest bölgelerin toplam ticaret hacmi 3.634.221.000 dolar. Türkiye ile bölgeler arasındaki ticaret hacmi 1.827.775 dolar. Türkiye ile bölgeler arasındaki ticaret, serbest bölgeler toplam ticaret hacminin % 50'sini tutuyor. Türkiye ile bölgeler arasındaki

ticaret de, Türkiye'nin aleyhine işliyor. Türkiye'den bölgelere yapılan ihracat 584.217.000 dolar. Bölgelerden Türkiye'ye yapılan ihracat 1.243.558.000 dolar. Yani bölgeler ile Türkiye arasında **ticaret'in % 68'ini, bölgelerden Türkiye'ye yapılan ihracat tutuyor**

Bölgeler ile ilgili olarak 1996 yılı sonu itibari ile bir değerlendirme yaparsak şu gerçeğe karşı karşıya geliriz: 6 yılda bölgelerin toplam ticaret hacmi 10.692.287.000 dolar. Bölgeden Türkiye'ye yapılan ihracat 3.640.244.000 dolar (% 34). Türkiye'den bölgelere yapılan ihracat 2.100.835.000 dolar (% 20).

Bu gerçekleri Sayın Mustafa ÖZYÜREK'de dile getiriyor. **"Serbest bölgeler ile Türkiye arasında yapılan ticaret toplam ticaret hacminin % 54'ünü oluşturmaktadır. Serbest bölgelerin asli amacına isabet eden kısım, yani bölgeden yurtdışına yapılan ihracat ise toplam ticaret hacminin % 16'sına tekabül etmektedir.** (1.774.138.000 dolar'dır) Bu veriler dikkate alındığında serbest bölgelerden beklenenin gerçekleşmediği söylenebilir."
(04.06.1998 Milliyet)

TÜRKİYE VERGİ CENNETİ Mİ ?

"Serbest Bölge rejiminin sağlıklı işlemesi ciddi bir gümrük uygulaması gerektirmektedir. Gümrük denetimi sağlıklı yapılmadığı zaman serbest bölgeler tam bir vergi planlaması bölgesi haline gelmektedir. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren bir firma yurt içindeki firma merkezi ile kurduğu mekanizma yoluyla bir vergiden kurtulma ağı kurmaktadır. Örneğin yurt içindeki firma daha az vergi ödemek istiyorsa, kendi stoklarında bulunan malı düşük kar marjları ile serbest bölgelerdeki firmasına ihraç etmektedir. Bu ihracat dolayısıyla Türkiye'deki firma K.D.V. iadesi almaktadır. Giden bu mal serbest bölgede belli bir süre bekledikten sonra, yüksek fiyatlarla yeniden ithal edilmektedir. Bu mekanizma ile yurt içindeki firmaların maliyetleri yükselip, karı düşmektedir. Serbest bölgede bulunan firmanın ise olağanüstü karı oluşmaktadır. Serbest bölgeden elde edilen kazançlar vergi dışı olduğundan, bu durumun firma açısından bir sakıncası olmamaktadır."

(M.Özyürek) TÜRKİYE ile BÖLGELER
ARASINDAKİ

TİCARET HACMİ GERÇEK Mİ ?

Türkiye ile bölgeler arasındaki ticaretin serbest bölgeler ticaret hacminin yarısından fazla olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aynı tesbiti yapan Mustafa Özyürek şu gerçekleri dile getiriyor.

"Serbest bölgeler ile Türkiye arasında yapılan ticarete bol miktarda sahte fatura kullanımı olduğu saptanmıştır. Türkiye ile serbest bölgeler arasında yapılan ticaretin, toplam ticaret hacmi içindeki payının % 54 olduğu düşünülürse, bu durumun gerçek olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu verileri değerlendiren bütün iller, kendi bölgelerinin serbest bölge haline getirilmesini talep etmektedir. Serbest bölgeler amacına hizmet ettiği ölçüde yararlıdır. Veriler Türkiye'deki serbest bölge uygulamasının amacına hizmet etmeyip vergiden kurtulma mekanizması oluşturduğunu göstermektedir." (M.Özyürek/04.06.1998 Milliyet)

Bugün ülkemizde 17 tane serbest bölge faaliyette bulunuyor. 3-4 tanesinin kararnamesi çıkmış ve yakın gelecekte faaliyete geçeceği söyleniyor. 3-4 tanesi de proje aşamasında.

Serbest bölge kurmak için de 55 adet başvurunun yapıldığını da gazetelerden öğreniyoruz. (20 Ocak 1999 Milliyet)

Bugün (1999-Şubat) 15 Avrupa Birliği ülkesinde (AB) topu topu 25 serbest bölge bulunmaktadır. Bizde ise, faaliyette bulunacaklarla birlikte 25'i buluyor. Faaliyette bulunan 17 serbest bölgenin ise % 50'si boş. Buna rağmen serbest bölgelere rağbet fazla. 55 başvuru yapılmış; işin sırrı zamanla ortaya çıkacak.

Demek ki serbest bölgeleri yerli ve yabancı sermaye çok sevdi. Öyle ki iş, **serbest şehirler kurmaya kadar vardı.** EGS grubu yetkilileri 90.000-100.000 dönümlük arazi üzerinde **İpek Yolu Vadisi** adında **serbest şehir kurma projesini Bakanlar Kurulundan geçirmeyi başardı.** (11 Ocak 1999, Cumhuriyet)

SERBEST BÖLGELERDE ÇALIŞMA KOŞULLARI ve SOSYAL GÜVENLİK VE SENDİKALAR

Serbest bölgelerde faaliyette bulunan **kullanıcılar** ile bunların yanında bir iş aktine göre

Çalışanlar hakkında yabancı uyruklular da dahil **Türkiye Cumhuriyeti alışma mevzuatı ile sosyal güvenlik mevzuatı uygulanır.** Ancak Türkiye ile diğerk ülkeler arasında sosyal güvenlik konusunda yapılan sözleşmeler varsa, bu sözleşme hükümleri de uygulanır. Bu durumda **1475 sayılı İş Yasası, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası (Grev-lokavt maddeleri on yıl süre ile hariç) uygulanır. İş, grev lokavt aşamasına gelir ise, sözleşme Yüksek Hakem Kurulunca bağıtlanır.**

Grev yapma yetkisi on yıl süre ile elinden alınmış bir sendikaya (pratik imkansızlıkları bir kenara bırakalım) işçiler ye olur mu? Grev hakkının olmaması örgütlenmede caydırıcı rol oynuyor. Yani **2821 sayılı Yasada yer alan örgütlenme hakkı,** kağıt üzerinde kalıyor, fiilen işlemez hale getiriliyor.

Bütün dünyadaki serbest bölgelerde örgütlenme hakkına karşı çıkmayan buna benzer yasal düzenlemeler vardır. Ama yine bütün dünyadaki serbest bölgelerde bu tür yasal düzenlemeler sermayedarlar tarafından dikkate

alınmaz veya uygulanmaz veya Hükümetler bu yasaların çiğnenmesine göz yumar. Bu yasal düzenlemeler çoğunlukla kağıt üzerinde kalır.

Kamu gücünü devralmış yerli ve yabancı veya yerli-yabancı şirketler tarafından kurulan veya işletilen serbest bölgelere sendikalar nasıl girecek, buralarda nasıl örgütlenecek, nasıl toplu sözleşme yapacak ? Çalışanlar, işçiler, sendika hakkını, toplu sözleşme hakkını nasıl kullanacak ? Buna imkan var mı ?

AVRUPA STANDARLARI VE I.LO. SÖZLEŞMELERİ

Bugüne kadar 17 tane serbest bölge kuruldu. 11 tanesi de yolda. **Serbest ölgelerin** açılması ve yaygınlaştırılması politikası **Avrupa Birliğine** giriş politikası ile çelişki oluşturuyor. Bir yandan

Türkiye'nin Avrupa ülkeleri standardında olduğu iddia edilerek **AB'ne** girme talebinde bulunuluyor, bunun mücadelesi veriliyor. Diğer yandan **Güney Doğu Asya ülkeleri gibi** ülkelerin kullandığı **yöntemler, araçlar ve modeller** kullanılıyor.

Serbest Bölgelerin kurulması olayı, tüm Avrupa ülkelerinin onayladığı ve uyguladığı **ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) standartlarına aykırıdır**. Yürürlükte olan Serbest Bölgeler Yasası 10 yıl süre ile grev ve lokavtı yasaklıyor. Uyuşmazlık halinde toplu iş sözleşmesi yapma hakkını **Yüksek Hakem Kuruluna** veriyor. Bu yasa **ILO'nun 87 ve 98 sayılı Sözleşmelerine açıkça aykırıdır**. Serbest Bölgeler Yasası, sendikal örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi yapma hakkını kısıtlıyor.

ILO'nun 87 sayılı Sözleşmesi şöyle diyor:

Madde - 2: "**Çalışanlar... herhangi bir ayırım yapılmaksızın, önceden izin almaksızın istedikleri kuruluşları kurmak ve bunlara üye olmak hakkına sahiptirler.**"

Kuruluşu ve işletmesi işverenlere verilmiş Serbest Bölgelerde işçiler uygulamada sendikaya nasıl üye olacaklar? Üye olma hakkını nasıl kullanacaklar? Bu alanlar **uluslararası alanlar**, kapalı alanlar. Bu alanlara sıradan **vatandaş** ve sendikayı sokmazlar, sokmuyorlar. Kapısı **işverenler tarafından tutulmuş bir**

serbest bölgeye bir sendika nasıl girecek, işçiler sendikaya nasıl üye olacaklar?

Madde 3'de belirtilen işçilerin örgütleri, sendikaları **"yönetim ve etkinliklerini belirleme haklarını"**, nasıl kullanacaklar? Parlamento Serbest Bölgeler Yasası ile sendikal örgütlenme hakkımıza ve toplu sözleşme hakkımıza müdahale etmiştir, bunları kısıtlamıştır.

Bugünkü Serbest Bölgeler Yasası ILO'nun **98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Sözleşme** hakkına dair **Uluslararası Sözleşmesine** de aykırıdır. Bu sözleşmenin **birinci maddesi** **"işçilerin sendika hürriyeti tam olarak korunacaktır,"** der. Yine bu madde **"bir işçinin çalıştırılmasının, bir sendikaya girmemesine veya bir sendikadan çıkma şartına bağlanamayacağını"** belirtir.

Yine bu sözleşmenin **ikinci maddesi** **"bilhassa işçi kuruluşlarını bir işverenin veya bir işveren kuruluşunun kontrolüne tabi kılmayı, bir işverenin veya bir işveren kuruluşunun kendi nüfuzu altına alınmış işçi**

sendikaları ihdasını tahrik etmeyi" bir müdahale sayar.

Mevcut Serbest Bölgeler Yasasının **grev hakkını on yıl yasakladığını ve uyuşmazlık halinde toplu sözleşme yapma yetkisini de Yüksek Hakem Kuruluna verdiğini yukarıda belirtmiştik.**

Serbest Bölgeler Yasası ve Yönetmeliği ayrıca bu bölgelerin kurulmasını ve işletmesini özel şirketlere veriyor. Bugün Türkiye'de iki serbest bölge hariç, diğerlerini özel şirketler yönetiyor. Devlet bu alanda yetkisini özel şirketlere devretmiş durumda.

Şimdi bu durumda özel şirketler tarafından kurulan, özel şirketler tarafından yönetilen bu bölgelerde sendika hürriyeti nasıl korunacaktır? Nasıl garanti altına alınacaktır? Bugünkü Serbest Bölgeler Yasası ve Yönetmeliği işçi sendikalarını işverenlere ve işveren kuruluşlarına tabi kılmayı, onları kontrolü altına almayı amaçlıyor.

Ülkemizdeki Serbest Bölgeler Yasasının ve Uygulama Yönetmeliğinin ILO'nun 87 ve 98

sayılı Sözleşmelerine aykırı olduğu son derece açıktır.

TÜRK-İŞ bu durumu **ILO'ya** iletmış, **ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi** de **21 Mart 1996** tarihli raporunda **TÜRK-İŞ'in** iddiasını haklı bulduğunu bildirmiştir. Bu rapor daha sonra **ILO Yönetim Kurulu** tarafından da onaylanmıştır. Ama Türkiye'de siyasi **iktidarlar ve sermaye çevreleri** bu uluslararası kuruluşların uyarıları karşısında duyarsızlıklarını sürdürüyorlar.

Kitapçığımızda serbest bölgelerin uluslararası özel alanlar olduklarını, yerli-yabancı şirketler tarafından kurulup-işletildiklerini, özel güvenlik güçleri tarafından korunduğunu, tel örgülerle yada duvarlarla çevrildiklerini, sıradan vatandaşların girmesine izin verilmediğini, ülke kanunlarının pek çoğunun uygulanmadığını, denetimden uzak olduklarını belirtmiştik

Serbest Bölgeler ulusal egemenlik haklarımızın bir kısmından vazgeçtiğimiz

bölgelerdir. Devlet denetiminden uzak, vergi kaçakçılığının ve hertürlü kaçakçılığın döndüğü odaklardır. **Hayali ihracat** vurgunculuğu nasıl ortaya çıktı ise **serbest bölgeler** uygulamasının kokusu da yakın gelecekte ortaya çıkacaktır. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmasın.

KAYNAKÇA

:

- 1. Serbest Bölgeler Yasası ve Serbest Bölgeler Yönetmeliği**
- 2. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı / Serbest Bölgeler**
- 3. Folker FRÖBEL - Jürgen HEINRICHS – Otto KREYE
Uluslararası Yeni İş Bölümü ve Serbest Bölgeler**
- 4. Cem ALPAR / Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler**
- 5. Prof.Taner BERKSOY / Serbest Bölgeler**
- 6. Prof.Dr. Hüsnü ERKAN / Serbest Bölgeler**
- 7. Prof. Dr. Canan BALKIR / Serbest Bölgeler, İhracata Yönelik Politikada Önemli Bir Araç**

TÜRK-İŞ

Ulusal Merkezi

8. Türkiye Deri Sanayicileri Derneği Yayını / **Deri Dergileri**

9. Mustafa Özyürek-04.06.1998/Milliyet / **Vergi Dünyasına Bakış**

